

МАРК ФОРСАЙТ

РІЗДВЯНИЙ РІГ ДОСТАТКУ

Історії, які ховаються
за традиціями коляди

ХАРКІВ
«Фоліо»
2020

ПЕРЕДМОВА

Чувіть собі чоловіка, яка сидить біля мертвого дерева. Сидить всередині, у короні. Зі стелі звисає кущ-паразит, який узаконює сексуальні домагання. Він наспівує під носа пісню про жертву вбивці з центральної Європи десятого століття на фінську мелодію шістнадцятого століття. Перед тим він розповідав дітям, що в їхній дім вдерся огрядний турок. Брехня, але він хотів зробити дітей щасливими. Далеко звідти, високо в Андах, люто лупцюють один одного двоє перуанців.

І ніхто не бачить в цьому нічого чудернацького. Ну добре, перуанська бійка — це трохи дивно, але до неї я повернуся за мить. Я хочу сказати, що Різдво — це, об'єктивно, очевидне безумство. Безглузда, божевільна маячня. Якби треба пояснити, що таке Різдво, комусь, хто про нього ніколи не чув — скажімо, досить метикуватому інопланетянину — спочатку б це його, напевно, спантеличило, а потім він підірвав би всю планету — щоб не ризикувати.

Є одна чудова історія про універмаг у Токіо, ще з часів, коли в Японії не знали про Різдво. Директор універмагу почув плітки про західну традицію, яка включала великі закупи, і хотів запровадити її в Токіо. Тож він відправив своїх працівників на розвідку й все закінчилося тим, що його

вітрину прикрашав велетенський Санта Клаус, прибитий до хреста.

Як всі найкращі історії, ця історія — абсолютна вигадка. Але її й далі переповідають, бо вона смішить, і вона нас смішить, бо ми гадаємо, як могло статися щось таке абсурдне як Різдво. Коли ж ми перестанемо сміятися, то почепимо фею на верхівку ялинки й розвісимо панчохи на каміні.

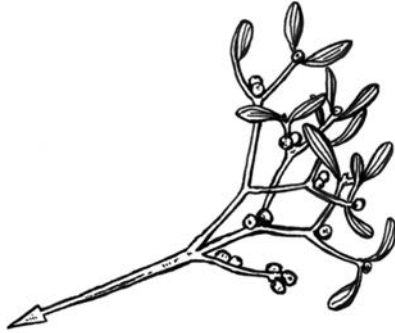
Чому? Чому ми всі робимо ці дивні речі? Чому декілька тижнів кожного року ми беремо свій здоровий глузд, підвішуємо на гачок і пірнаємо в море божевілля, співаючи при цьому про три кораблі? Але це ще не так дивно, як те, що ми досі не бачимо в цьому нічого дивного. Ніхто не запитує себе, звідки у всіх цих традицій ростуть ноги.

Ну, власне, іноді люди запитують. І їм спадає на думку дві відповіді, які повністю суперечать одна одній.

Перша відповідь полягає в тому, що Різдво — язичницьке свято. У ньому й справді багато від язичництва. Дохристиянські штучки, яким вже декілька тисяч років. Доводять це зазвичай так: «Санта Клаус має бороду. Одін мав бороду. Отже, Санта Клаус — Одін». За такою логікою шумерський цар Гільгемеш насправді є Капітаном Соколине Око (рекламний талісман американського бренду заморожених продуктів — *прим. перекл.*), бо в обох є борода і човен.

Ця відповідь є привабливою з двох причин. По-перше, є щось романтичне в думці, що ми зберігаємо традицію, яка сягає корінням у темну безодню часу на тисячі років. По-друге, ви здаватиметеся дуже начитаним та розумним.

Друга відповідь — Різдво є цілком вікторіанським. Усі святкування придумали Чарльз Дікенс із компанією «Кока-кола», яким треба було продавати безалкогольні напої й романи. Привабливість цієї відповіді в тому, що вона зробить вас в очах інших неймовірно цинічними й, знову ж таки, розумними.

Гарним прикладом обох — і язичницького, і вікторіанського варіанту — є поцілунки під омелою. Спочатку язичницьке пояснення. Декілька книжок, які користуються неабиякою повагою, вкажуть вам, що все це йде від смерті Бальдра. Бальдр був скандинавським богом, якого вбила стріла з омели. Його мати, яку на нещастя звали Фріг, плакала, і сльози її перетворилися на білі ягоди омели. Коли ж її сина опускали на легкозаймисту галеру, вона заприсяглася, що ніхто більше не страждатиме від цієї рослини, а натомість під нею будуть цілуватися.

Гарна історія, але варто підняти скандинавські розповіді про смерть Бальдра (а їх є чотири), як виявиться, що вона неправдива. Ну, початок правдивий. Бальдра вбили стрілою з омели. Але на цьому все. Більше нічого. Ніякі сльози на ягоди не перетворювалися. І тим паче нічого не згадується про поцілунки. Натомість Фріг поводить куди більш по-скандинавськи. Вона знаходить бідолаху, який зробив стрілу, і піддає його тортурам до кінця віків.

У літературі вікінгів взагалі можна чимало знайти про тортури, і куди менше про обійми з поцілунками.

Але є також і вікторіанське пояснення. Можна дістати не менш поважні на вигляд книжки з історії й із них дізнатися, що поцілунки під омелою в 1819 році винайшов друг Чарльза Дікенса Вашингтон Ірвінг. Ірвінг був американським письменником, який написав книжку (для американського

читача) під назвою «Старе Різдво» про всі чудові традиції коляди, свідком яких йому випало стати в англійському замиському домі. У ній він говорить про звичай цілуватися під омелою.

«Старе Різдво» стало справжнім бестселером, спочатку в Америці, а тоді й у самій Британії. Ця книжка розповідала про золотий стандарт того, яким Різдво було, а тому й того, яким воно мало бути. Люди по обидва боки океану читали її як інструкцію до справжнього, автентичного, незасміченого, традиційного Різдва, а тоді намагалися повторити його в себе вдома.

Однак були й недовірливі циніки, які подумали, що Вашингтон більшість цього вигадав. У світі завжди знаходяться цинічні люди, і їхні слова набули сили, коли Вашингтон Ірвінг пізніше зізнався, що більшість цього вигадав.

Але не омелу. Мюзикл під назвою «Двоє за одного» вийшов у 1784 році, і в одній з пісень були такі рядки:

*На Різдво у залі
пари танцюють
Як почую їх хорали
То теж засвяткую.*

*Всі Джони, Джеми й Джої
Питають, як щастить,
І під омелою
Дівчат цілують тую ж мить.*

Вашингтон Ірвінг не вигадав омелу. Але хтось коли мусив це зробити. Був один допитливий чоловіча, звали його сер Джон Колбеч, який написав цілу книгу про омелу в 1719. Але цього було не досить. Наступного року він написав ще одну. Його книжки здебільшого розпові-

дають про те, що, на його думку, омела може вилікувати епілепсію. Але він також і записував все інше, що знав про омелу, включно зі всіма пов'язаними з нею звичаями та забобонами. Але про поцілунки він не згадує. Жодного разу.

Тож поцілунки під омелою не є ані язичницькими, ані вікторіанськими. Звичай бере свій початок десь між 1720 і 1784 роками, але я не знаю, як він виник, і ніколи не знатиму напевне; хоча можу припустити, що для його появи знадобився напрочуд спокусливий і винахідливий хлопець, а ще напрочуд довірлива дівчина*.

Звісно, деякі різдвяні традиції є вікторіанськими, інші язичницькими. Помандруймо в Перу. Їдьмо в село Санто-Томас на висоті дванадцять тисяч фунтів над рівнем моря й уявімо що зараз двадцять п'яте грудня. Після короткого візиту до церкви всі селяни вдягаються й лупцюють один одного. Дуже сильно. Це не гра й не церемоніальний танець. Це бійка. Селяни розбиваються на пари. Чоловіки б'ються з чоловіками. Жінки б'ються з жінками. Не можна кусатися, але це єдине правило. Натовп не має права втручатися, а на тих, хто надумає втрутитися, чатує чоловік із батогом. Це свято Таканакуй.

Ідея в тому, очевидно (а я ніколи не вдарив жодного перуанця, тому не знаю), щоб скинути тягар. Якщо ваш сусід діяв вам на нерви цілий рік чи обмовляв вашу маму, ви можете вийти на ринг, вигукнути його ім'я, спробувати його чи її відгамселити. Це, кажуть, має сильний терапевтичний ефект. Але, думаю, для здорованів цей терапевтичний ефект сильніший, ніж для дрібніших. Також треба мати на собі карнавальний костюм.

* — Поцілуй мене, мила!

— Ні.

— Але... ти повинна.

— Чому?

— Е-е ...ну-у, мила, бачиш отам кущ-паразит на дереві?

Таканакуй є прикладом свята, яке просто випало на 25 грудня, і коли прийшли християнство з Різдвом та його сентиментальним закликком любити свого ближнього, народ Санто-Томаса вирішив, що ці два свята можна чудово поєднати.

Коли пишеш про традиції, важливо пам'ятати, що в році є всього 365 днів, і не так вже багато поширених видів рослин. Збіг не має значення. Кожного року з нагоди дня народної єдності Росії й Білорусі я напиваюся. Я роблю так попри те, що не є ні росіянином, ні білорусом, та й особливою єдністю не відзначаюся. Просто так збіглося, що другого квітня в мене день народження. Власне, я народився в день Великих Національних перегонів, але ж я не кінь.

Знаю, любий читачу, що останні декілька абзаців я був трохи нудним. Все, що я тобі розповів — це те, що не знаю, чому люди цілуються під омелою. Тепер буде краще. Тепер я даватиму пояснення. Але я подумав, що маю розповісти про те, про що не можу нічого сказати. На кожен аспект Різдва знайдеться чимало теорій, які нічим підкріпити. Відтепер і надалі я розповідатиму те, що вважаю за правду. Я міг би щоразу переходити на теревені про Фріґа та Бальдра, тільки щоб закінчити тим, що все це неправда. І ти, любий читачу, не безпідставно сказав собі: «Навіщо мені викладають неправдиві теорії? Чому він вважає за необхідне розвіювати міфи, про які я навіть не чув?»

Тому я не буду.

І останнє, перш ніж ми почнемо. Далі вам може здатися, що я трохи цинічний, трохи насмішуватий, що все мені не так, і це ще й приносить мені задоволення. Але це дуже далеко від істини. Так, справді, чимало наших традицій трохи безглузді. Деякі з них взагалі виникли випадково. Деякі — просто маркетинговий хід. Правда, немає значення, яких традицій ви дотримуєтесь. Що важливо — ми маємо традиції. Різдво — велика й чудова Істина. Це вічна істина, нехай і істина, зроблена з індички та мішури. Але великі істини, вічні істини, можуть сповна охопити хіба в таїнствах, обрядах, люди, які здатні зазирнути в ідеальний розум Бога. І ці істини не міняються зі змінами пір року. Вони не мають місця, часу й простору. Але вони можуть бути схоплені обрядами в нескінченній медитації. Здається мені, що бути посвяченим у таємні обряди — чудово, хоч і трохи виснажливо.

Решті ж з нас треба, щоб істині було відведене місце й час. Тоді б ми могли побачити її, це як оббризкати фарбою невидиму людину. Ми наряджаємо кохання у весілля, а смерть — у похорон, так щоб ми могли їх бачити. Те, що є істинним у Різдві, є істинним і в день літнього сонцестояння, але тоді ми його цього не бачимо. Істина для нас має мати свій визначений час. Має мати зміст. Нам навіть потрібне пояснення чому, ми, які не є ані посвяченими, ані ангелами.

І те, про що йтиметься далі, немає ніякого стосунку до Істини. Далі буде чому це, чому так і чому в такий час. Чому ми прикрашаємо ялинки?

Чому святкуємо з такою кількістю м'яса? І чому робимо це 25 грудня?

1.

ЧОМУ 25 ГРУДНЯ?

Колись давно не було ніякого Різдва. А тоді у Вифлеємі народився Ісус, і після цього все ще не було ніякого Різдва. Сотні років.

Ранній християнський календар був штукаю доволі мінімалістичною. Був Великдень, коли треба було думати про смерть Господа, а після нього — п'ятдесят днів радісних святкувань, хоча радісно святкувати означало багато молитися. Отже, ранні християни мали небагато роботи, хіба боротися з левами.

Дата Великодня мінялася, бо її треба було святкувати в той самий час, що і єврейську Паску (коли Ісус востаннє займався теслярством), а Паска починається невдовзі після весняного рівнодення (тут ще багато залежить від повного місяця та високосного місяця). Але до левів могли вкинути будь-якого місяця, у будь-який час року. Що й робили.

Коли когось вкидали до левів (чи каменували до смерті, чи розпинали, і так далі й тому подібне), інші християни записували дату їхньої смерті й вшановували кожного року. Вони називали це *dies natalis*, що означає день народження, бо хоч мученик того дня і помер, але народився на небі. Так церковний календар став доволі скорботним.

Але Різдва не було.

Важливою причиною є те, що в жодному з чотирьох євангелій не сказано, коли Ісус народився. Марко та Йоан взагалі не згадують народження Ісуса. Матвій і Лука згадують, але тільки Лука дає якусь підказку щодо дати. Лука каже, що пастухи стерегли стада вночі. А пастухи стерегли їх тільки з березня по листопад. Але дата все ще трохи неточна.

Хоча були й інші євангелія. Ті чотири, які ми тепер маємо в Біблії, є найстарішими, що збереглися. Але в другому столітті їх циркулювало доволі багато. Наприклад, у протоєвангелії від Якова (середина другого століття) Марія починає народжувати дорогою у Вифлеєм, і, власне, народжує в печері. Йосиф чекає надворі й у момент, коли народжується Ісус, зауважує щось цікаве:

...і подивився я на небо, і подивувався; і подивився я вгору на небесний стовп, і побачив, і побачив, що птиці небесні застигли. І подивився я вниз на землю, і побачив улоговину та робітників, які припали до землі. І ті, що їди, перестали їсти, і ті, і ті, що підносили щось до вуст, завмерли; але обличчя всіх були скеровані вгору. І побачив я овець, які йшли, і овець, які завмерли; і пастух підняв руку, щоб вдарити їх, і його рука зависла в повітрі.

Інакше кажучи, світ зупинився. Це б мало означати, що Ісус народився поза часом. Що логічно означало б, що не було ніякого Різдва.

Апокрифічні євангелія це, звісно, весело, і вони користувалися неабиякою популярністю понад тисячу років, аж до реформації. А тоді протестанти вказали на те, яка це нісенітниця, і католики вирішили, що не хочуть давати легку мішень протестантам, і заборонили їх. Є причина, чому вони називаються апокрифічними: кожна церква тепер їх ігнорує.

Шкода, бо в них багато історій про дитинство Ісуса, про те, як він давав раду забіякам в школі і як оживляв ляльок.

Усе ще можна знайти середньовічні зображення сцени Різдва в печері. І все ще можна натрапити на різдвяні листівки з волем і віслюком над яслами, чи Марією верхи на ослі. У Новому Завіті ні слова нема про волів і віслюків, зате є в євангелії від лже-Матвія (десь сьоме століття). Також в Біблії нічого не згадується про те, як Марія їхала верхи на віслюкові. Але є в протоевангелії Якова (десь друге століття).

І так, підсумуємо: у Новому Завіті не сказано, якого дня народився Ісус. Була навіть думка, що його народження було таким таїнством, що сталося поза часом. Ранні християни не святкували дні народження, вони святкували дні смерті. Була навіть думка, що дні народження — це щось язичницьке, і тільки язичницькі боги могли мати щось таке приземлене, як день народження. Єдиний день народження, який згадується в Біблії — день народження Фараона, і він святкує його повішанням пекаря.

Запрошуємо Рахівника

Тож трохи дивує, що з 200 року н.е. люди почали замислюватися про день народження Ісуса. Чому — загадка. У них не було ніяких свідчень, від яких можна було б відштовхнутися, крім тієї деталі в євангелії від Луки, яку ніхто не зауважував. Але їм вистачило розуму, аби зрозуміти, що свідчення далеко не такі важливі як ентузіазм. І в них було три підказки:

1. У стародавньому світі поширеною було думка, що великі люди помирали в день свого народження. Це тому, що великі люди дуже люблять все робити в круглі дати.

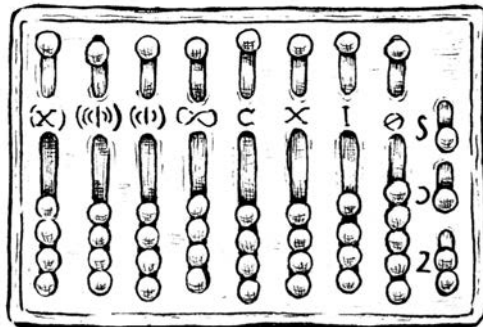
2. Поширеною була думка, що великі події відбуваються в ювілеї. Це тому, що Бог (чи боги) акуратні й люблять все робити в круглі дати.

3. Вони були готові робити з математикою те, що було заборонено робити з тваринами.

Зважаючи на все вищесказане, дозвольте представити вам Рахівника. Люди думали, що ним був святий Кипріян, але потім передумали й почали називати його лже-Кипріяном, що трохи важко вимовляти, тому згодом його почали називати Рахівником, бо у 245 р. н.е. він написав книгу, і ця книга — єдине, що від нього залишилося. Книга називалася «Про розрахунок дати Пасхи».

Вирахувати дату Великодня досить важко, бо вона змінюється щороку. Біблія каже нам, що Ісуса розіп'яли в п'ятницю Паски, і християни дуже хотіли це святкувати. Але християни ніяк не могли вирахувати, коли тоді була Паска, і мусили спитати в євреїв, що було трохи незручно. Тож Рахівник сів і вирахував усі Паски, які коли-небудь були. У нього було мало даних, щоб кудись рухатися від цього далі, але, на щастя, він був геть божевільний, що завжди допомагає з розв'язанням складних питань.

Рахівник розпочав із книги Буття, розділ перший, рядок 4:

І Бог відділив світло від темряви

Рахівник подумав, що добрі та чесні люди ділять все порівну. І Бог, який був і добрим, і справедливим, очевидно, створив рівну кількість світла й темряви. З цього можна

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
1. ЧОМУ 25 ГРУДНЯ?	10
2. РІЗДВЯНА ЯЛИНКА	20
3. РІЗДВЯНИЙ ПІСТ	29
4. РІЗДВЯНІ КОЛЯДКИ	37
5. САНТА-КЛАУС: БІОГРАФІЯ	46
6. РІЗДВЯНА ВЕЧЕРЯ	69
7. ДЕНЬ КОРОБОК	85
ЕПІЛОГ	91
Глосарій	94
Бібліографія	96
Подяка	102
Індексний покажчик	103